

KASZA PÉTER – SIMON JÓZSEF

Pico della Mirandola levele unokaöccséhez Gianfrancescóhoz

Bevezető megjegyzések

Kora újkori vallásfilozófiai sorozatunk tárgya ezúttal Giovanni Pico della Mirandolának, a reneszánsz platonizmus kiemelkedő alakjának egyik nagy karriert befutott levele.¹

Mirandola 1463. február 24-én született a tekintélyes és vagyonos Mirandola és Concordia fejedelmeinek családjában. Apja korai halála után anyja irányítja nevelését, és a kor szokásainak megfelelően az előkelő ifjút már 14 évesen beírta a híres bolognai egyetem kánonjogi karára. Giovanni nem különösebben lelkesedett jogi tanulmányai iránt, így 1479-ben elhagyja Európa legrégebbi egyetemét, és megkezdí évekig tartó vándorlását Észak-Itália különböző egyetemi városai közt. Ezen *peregrinatio academica* közben Mirandola mintha tudatosan törekedne a reneszánsz és későközépkori filozófia és kultúra homlokegyenest ellentétes irányzatainak megismerésére: tanul az 1442-ben Guarino da Verona által a *studia humanitatis* szellemében megreformált ferrarai egyetemen; 1480 és 1482 között az *arisztotelianus* paduai egyetemen; 1484-ben Firenzébe költözik: itt találkozik a reneszánsz *platonizmus* másik emblematikus alakjával, Marsilio Ficínóval. 1485 nyaratól már a kortárs *skolasztika* legnevesebb egyetemén, Párizsban találjuk. 1486-ban Mirandola visszatér Firenzébe és elhatározza, hogy összehívja Rómába az akkori Európa valamennyi mértékadó tudósát, hogy a pápa jelenlétében összebékítse az egymással versengő tradíciókat, platonizmust az arisztotelizmussal, scotizmust a tomizmussal, vagy éppen Averroës tanainak képviselőit Avicennáéval.² Talán leghíresebb műve, az eredetileg megnyitóbeszédnek szánt *Oratio de dignitate hominis* is ezen időszak terméke.³ A reneszánsz univerzalizmus szellemében összehívott „konferencia” alapszövege a híres 900 tézis lett volna, amelyet még szintén 1486-ban állított össze, és ugyanabban az évben meg is jelentetett Rómában. Terve nem marad hatástalan a pápai udvarban: 13 kifogásolt tézis miatt VIII. Ince pápa⁴ mind a 900 tézist

¹ A fordítás alapjául szolgáló szöveg: *Prosatori Latini del Quattrocento*. (Szerk.: Eugenio Garin), Milano-Napoli, 1952, 824-832. p. A nagyszámú szakirodalomból egy viszonylag új összefoglalásra támaszkodtunk: Euler, W. A.: „*Pia philosophia*” et „*docta religio*”: *Theologie und Religion bei Marsilio Ficino und Giovanni Pico della Mirandola* (München 1998), további irodalmi utalásokat e kötet bibliográfiai jegyzékében találhat az olvasó, amelyek közül különösen Paul Oscar Kristeller tanulmányait különösen ajánljuk. Az itt magyarul olvasható levéllel kapcsolatban a *Kontinuität und Umbruch* (hrsg. v. Josef Nolte et al., Stuttgart 1978) című tanulmánygyűjteményt használtuk.

² Jellemző Mirandola társadalmi és anyagi helyzetére, hogy mindezt magánvagyonából szándékozta finanszírozni.

³ Magyarul: *Reneszánsz etikai antológia*, szerk.: Vajda György Mihály (Bp. 1984) 212-245. p (ford.: Kardos Tiborné.)

⁴ 1484-1492

elítéli, így természetesen elmarad a nagy vállalkozás. Mirandola Franciaországba utazik (vagyona célja ezúttal Nicolaus Cusanus híres könyvtára): a pápai udvar menekülésként értelmezi a gyors távozást. Ekkor kezdődik élete utolsó szakasza, a „firenzei száműzetés”, amely nem hasonlítható össze a fejedelmi udvaroktól független filozófus későbbi spinozai eszményével: Lorenzo Medici⁵ egy külön villát bocsát rendelkezésére Fiesolében, ahol megszületnek kabbalisztikus és természettudományos művei. Mirandola 1494. november 17-én hal meg, gyászbeszédét Girolamo Savonarola tartja a firenzei dómban, hagiografikus elemeket sem nélkülöző életrajzát unokaöccse, Gianfrancesco Mirandola, az itt közölt levél címzettje írja meg.

Mirandola életművében különleges jelentőséggel bír levélgyűjteménye. A 16. század első harmadában 18 latin nyelvű kiadását számolta össze a biográfiai kutatás Antwerpentől Krakkóig. Éppen a recepció ellentmondásai teszik rendkívül érdekessé az *Epistolariumot*: úgy tűnik, hogy már a 16. század végén felmerül annak lehetősége, hogy a század elején a reformáció propagandisztikus céljaira felhasznált Mirandola-leveleket egy elitisztikus-újkori valláskritika felfogásának megfelelően a megszilárduló és dogmatizálódó protestáns egyházak ellen is felhasználják.

A most közlésre kerülő 1492. május 15-én Ferrarában kelt levél címzettje tehát Gianfrancesco Pico della Mirandola⁶, a szerző 6 évvel fiatalabb unokaöccse, Galeotto Pico és a ferrarai d'Este-dinasztiából származó Bianca Maria fia. Giovanni bevezetésként arra az ellentmondásra hívja fel unokaöccse figyelmét, ami a *propositio bene vivendi* és a világi elvárások közt feszül. A levél fő része három egységre bontható: 1. a bevezető sorokhoz kapcsolódva Mirandola a földi törekvések mulandóságát és veszélyességét hangoztatja; 2. majd a bűnösök tévelygéseit írja le; 3. végül a világ és a rossz princípiumaként kezelt ördög kísértései ellen ad tanácsokat.

A nyomtatásban először latin nyelven 1496-ban megjelent levél népnyelvi fordításainak sorát a Robert Gaugin⁷ által 1498-ban készített francia nyelvű változat kezdi meg. Az első angol nyelvű fordítás Morus Tamás (London, 1510) nevéhez fűződik. A 16. század első harmadában három német fordítás készül, egy még a reformáció előtt: Jacob Wimpfelingtől⁸ (Strassburg, 1509), a másik kettő a reformáció korai szakaszában: Nikolaus Krumpachtól⁹ (Leipzig, 1525) és Jacob Schenkttől¹⁰ (Strassburg, 1526). A legérdekesebb

⁵Lorenzo de' Medici nem először siet segítségére: Mirandola egy férjes asszonnyal esett 1486-os kalandja miatt Arezzóban csak az ő befolyásának köszönhetően kerülte el a letartóztatást.

⁶Gianfrancescót a kora-újkori szkeptikus alapokra támaszkodó fideizmus első jelentős alakjaként tartja számon a filozófiatörténet-írás. Lásd Popkin, Richard H.: *The history of scepticism from Erasmus to Spinoza* (Berkeley-Los Angeles-London 1979) megfelelő fejezetét.

⁷Gaugin (1440-1501) a Sorbonne nagy tekintélyű jogászprofesszora volt.

⁸Wimpfeling (1450-1528) az egyik legnevesebb német humanista, 1509-ben adja ki a Mirandola-levél német fordítását.

⁹Krumpach (ca.1480-ca.1535) Querfurt reformátora.

¹⁰A speyeri származású Schenkrről elég kevés adat áll rendelkezésre, annyi bizonyos, hogy nem azonos a teológus Jacob Schenk von Stauffenberggel, sem a freiburgi plébános Jacob Schenkkel.

mindenképp Jacob Schenké, ő távolodik el leginkább a humanista tudományosmény Mirandola levelében fellelhető alakjától. Ezt támasztja alá többek közt az a tény is, hogy a 15. századi humanista *elemosina, atque oratio*-ját Schenk a marginálián a lutheri *sola fide* elvre vezeti vissza, mint legelőkelőbb műveit a szeretetnek, amely a hitből származik.¹¹ A fordítás margináliái kifejezetten protestáns propaganda-célokról tanúskodnak: számtalan helyen hívja fel a figyelmet a fordító az eredeti szöveg retorikai súlypontjaira olyan lapszéli megjegyzések által, mint *Gleichnyß* (hasonlat), *Schöne Inführung der Rede* (szép felvezetése a beszédnek), stb. E kis „szónoklattan” eszközt ad az olvasó számára, hogy bármikor mintegy az új hit terjesztőjeként avagy polemikus védelmezőjeként léphessen fel.

A fordítások és kiadások körülményeit tovább nem sorolva a Mirandola-level hatás-történetéből egy olyan fejezetet említünk még meg, amely radikálisan új elemmel gazdagítja e tradíciót.

A levél csúcspontját jelentő fejtegetést az Evangéliumban való bizonyos kételkedés jogosságáról¹² szóról szóra olvashatjuk egy 1589-ben Kolozsváron megjelent nyomtatványban¹³. A latin nyelvű szöveg szerzője Christian Francken¹⁴, egyike az Nyugat-Európából vallási üldözés miatt a 16. század második felében kelet felé menekülő szabadgondolkodóknak. Francken művében a részlet szöveggörnyezetét meglepően modern, a felvilágosodás gondolataira jellemző vallás-fogalom szervezi meg: olvashatunk a Krisztus kereszthalála által megalapított kereszténységnek a pogány vallások kultuszaihoz való hasonlóságáról egy Lukiánosztól vett idézet alapján¹⁵; a vallás politikai eredetére vonatkozó fejtegetést Xenophón *Memorabiliájának* idézésével¹⁶; de ugyanígy szerepel az empedoklészi princípiumtan különös, vallásfilozófiai modellként is.

Francken az egyik legfontosabb alakja a magyar nyelvterületen működő filozófiatörténet egy elfelejtett korszakának. Latin nyelvű filozófiai értekezései eredeti módon dolgozzák fel

¹¹Biv: „Diß seyndt die furnemeste Werck der liebe, so aus dem glauben entspringt.”

¹²„Isten a tanúm, hogy mindannyiszor [...] miért nem reménykedünk mindennél jobban Isten országában?”

¹³Giovanni Muralto[Christian Francken]: *Apologia Iohannis Mvralti Medici, contra Simonem Simonium Lucensem*. Claudiopolis, 1589. Bibliográfiai leírását ld. RMNY I. 629. tétel.

¹⁴Bio- és bibliográfiai összefoglalást nyújt: Wijaczka, Jacek: Christian Francken. In: *Bibliotheca Dissidentium*. XIII, Baden-Baden 1991, S. 95-135. A legalapvetőbb irodalom Franckenről: Pirnát Antal: *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok*. In: *Helikon*, 1971, S. 363-392; Szcucki, Lech: *Két XVI. századi eretnek gondolkodó*. Budapest 1981; Keserü Bálint: Christian Franckens Tätigkeiten im ungarischen Sprachgebiet und sein unbekanntes Werk „Disputatio de incertitudine religionis Christianae”. In: *Antitrinitarianism in the second half of the 16th Century*. (Ed. by R. Dán and A. Pirnát), Budapest 1982, 73-84.

¹⁵„Mert ezek még ma is tisztelik azt az embert, akit Palesztinában keresztre feszítettek, mivel ő vezette be ezt az új kultuszt a világba.” Vö. Lukianosz: Peregrinosz halála. In: *Lukianosz összes művei*. (Bp. 1974) 484. p

¹⁶Vö. Xenophón: *Memorabilia* lib.4. cap.3., magyarul: „Emiatt ne keseredj el, Euthüdemosz – válaszolta. – Mert látod, hogy a delphoi isten, ha valaki azt tudakolja, hogy miképpen kedveskedhetne az isteneknek, azt feleli, hogy hazája törvényeinek megtartásával.” In: *Emlékeim Szókratészről*. Ford. Németh György, Európa, Bp. 1986, 157. p

a későskolasztikus metafizika néhány problémáját, írásai a lengyel és erdélyi radikális protestantizmus valláskritikájának sajátos színezetét viszik azon filozófiai kultúra kontextusába, amelynek betetőzése Franciscus Suarez *Disputationes Metaphysicae* című műve, az újkori filozófia első metafizikai rendszere. Az ehhez vezető Arisztotelész-kommentárokkal tűzdelt katolikus filozófiai kultúra ontológiai elemeinek ellentmondásosságát hangoztatva tesz kísérletet Francken főművében¹⁷ arra, hogy a kinyilatkoztatásra épülő teológiai, morálteológiai, a tamási-arisztotelészi, az anselmi valamint egyéb, az antikvitásból származó metafizikai istenérvek filozófiai igényü cáfolatát adja.

Ugyanez a Francken Mirandolának egy olyan arcát fedezi fel a szóban forgó levélben, amely nem csak a protestáns recepció előreformátori képén, hanem talán nem túlzás azt állítani, hogy még Mirandola 20. századi megítélésén is bizonyos értelemben túlmutat. Ez utóbbi mindenekelőtt a *természetes vallás* és a *keresztény kinyilatkoztatás* problematikus összeegyeztetésére koncentrál. A Francken által idézett rész épp az Evangélium igazságában való kételkedést igazolja: azonban miközben a mai értelmezők úgy látják, hogy az Evangéliumon túl Mirandola ezen a ponton a sajátos módon természeti vallásnak értelmezett kereszténység kinyilatkoztatásában részesülő pogány filozófia – az ún. *prisca theologia* – koncepciójához érkezik, addig Francken számára az Evangélium már csak egy olyan vallás letéteményese, amely eredetét politikai (Xenophón-idézet) illetve pszichológiai-kultikus (Lukiánosz-idézet) interpretáció által nyerhetjük. Francken értelmezésében az Evangélium igazságérvényén túl már a kinyilatkoztatás történeti vizsgálata háttérbe szorul a politikai és valláspszichológiai módszer mellett. Mindennek az sem mond ellent, hogy az idézetben az Evangéliumban kételkedők számára *Mát 25,34* alapján biztosítja a keresztény értelemben vett üdvözülést: kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ezek az üdvözülők már a valláspszichológia és a politikatörténet tudományának szakemberei.¹⁸

Nos, hogy Giovanni hogyan ítélné meg unokaöccsét – lényegében a mindenkori olvasót –, vajon az megfogadta-e tanácsait, nem tudjuk, mindenesetre az antik filozófiához nem sokkal viszonyultak olyan ellenségesen, még a 16. század filozófiaellenes légkörében sem, mint Gianfrancesco Mirandola. Azonban ki vethetné mindezt az ifjabbik Mirandola szemére, aki Sextus Empiricus *Adversus Mathematicos* című művét kéziratos forrásokból gondosan

¹⁷ Címe: *Disputatio de incertitudine religionis Christianae*, vö. Keserü Bálint fent idézett tanulmányával.

¹⁸ A koraiújkori Kelet-Közép-Európa radikálisabb vallási csoportjainak valláskritikájával foglalkozó vizsgálatok már felszínre hozták ún. radikális reformációnak a reneszánsz platonizmus *prisca theologia* eszményétől való bizonyos függését. A koraiújkori társadalomkritika kétségtelenül egyik legnagyobb teljesítménye a szentháromság dogmáját (tkp. a katolicizmus és a két nagy protestáns felekezet szellemi és társadalmi legitimációját) tagadó irányzathoz fűződik. Francken Erdélyben az antitrinitáriusok kollégiumának egyik vezető tanáráként egyfajta független ideológusi szerepet töltött be. A *prisca theologia* problémájának kimerítő tárgyalása a teljes folyóirat terjedelmét meghaladná, így miközben Lech Szczucki magyar nyelven is olvasható könyvét [lásd: első lábjegyzet] ajánljuk az olvasó figyelmébe, arra kívánunk rámutatni, hogy Francken a fent említett, mindmáig kéziratban maradt főművében ezt az Evangéliumot megelőző, annál eredetibb, minden emberi teológiai és filozófiai törekvést, bár más-más módon, de mégis magába foglaló vallási koncepciót is cáfolni fogja.

feldolgozta, amikor Morus Tamás a következőket írja fordításának bevezetőjében: „what this purpose sholde be upon this letter can we not fully perceyve”¹⁹. Abban a reményben nyújtjuk át az olvasónak Mirandola retorikai remekművét, hogy a szöveg fogalmi megragadása segítségére lehet a vallásról való gondolkodás alapproblémáinak felvázolásában, feltéve, ha számunkra ma is érthető és rekonstruálható az angol utópista kételye a levél gondolatmenetének közvetlen nyilvánvalóságát illetően.

¹⁹Idézi Keßler, 54.